

... Treba raspraviti položaj i ulogu BiH u sklopu jugoslovenske privrede. Koliko BiH predstavlja region koji je sržao u jugoslovensku privredu i koliko u tom odnosu nužno mora slijediti put dosadašnjeg razvoja na kome se afirmisala prvenstveno kao sirovinno-energetsko područje sa svim poznatim nepovoljnim posljedicama za svoj brži i širi društveno-ekonomski preobražaj? Koliko u svemu tome, ostajući i dalje na svom mjestu u organskoj strukturi jugoslovenske privrede, može računati na orijentaciju koja bi joj omogućila brži razvoj.

Ilijas bošnjović

tri osnovne komponente dugoročnog razvoja bosne i hercegovine

I

Kada je u pitanju razvoj Bosne i Hercegovine, mislim da u ovom trenutku treba postaviti jedan problem čije dimenzije i specifična težina prevazilaze terminski okvir petogodišnjih planova. Radi se o širem konceptualnom pristupu problematiki razvoja. Danas je već vrlo aktuelno da se naši petogodišnji planovi zasnivaju na idejama koje obuhvataju sve ili bar relevantne komponente ove tematike. Pored ostalog to je nužno i zbog toga što u sadašnjim uslovima našeg političkog sistema, a vremenom to će biti razlog za sve većom specifičnom težinom, republike imaju više naglašenu odgovornost za sopstveni razvoj nego ranije. Njihova briga se ne iscrpljuje više na tome da se nađu najbolji putevi uklapanja u sektorski razvoj Jugoslavije. Pored toga, svaka republika trebalo bi da ima u vidu i druge aspekte razvoja i da u vezi s tim postavi jedan cjelovit koncept. Moraju se, pored komponente sektora, uzeti u obzir i regionalna komponenta, kao i komponenta nerazvijenih područja. Tek uokretnjem ove tri komponente dobija se dovoljno kompleksan pristup razvoju područja republike, što je, po mom mišljenju, ne-

opširnim uslov da se obezbijedi potreban integritet ovih područja kao sastavnih dijelova Jugoslavije. Ovdje će upravo biti govora o tri osnovne komponente u vezi sa dugoročnim razvojem Bosne i Hercegovine.

II

U kompleksnom razvoju Bosne i Hercegovine bilo bi moguće izdvojiti sve osnovne komponente u međusobnoj vezi.

To bi sa svoje strane omogućilo visok stepen efikasnosti u razvojnim procesima, što je toliko potrebno kada je u pitanju zemlja koja teži da se brže izvuče iz svoje zacofalosti. Postoji nekoliko vitalnih problema koji bi trebalo da budu obuhvaćeni ovakvim kompleksnim pristupom.

Prije svega, tu spadaju osnovna pitanja strateškog razvoja Bosne i Hercegovine. To su načelna, temeljna pitanja od čijih postavki i rješenja zavisi pravac, struktura i intenzitet razvoja. U okviru ovoga treba raspraviti položaj i ulogu Bosne i Hercegovine u sklopu jugoslavenske privrede. Koliko Bosna i Hercegovina predstavlja region koji je uspio u jugoslavensku privredu i koliko u tom odnosu razno mora slijediti put dosadašnjeg razvoja na kome se afirmisala pretežno kao sirovinno-energetičko područje, sa svim poznatim nepovoljnim posljedicama za svoj brzi i širi društveno-ekonomski preobražaj? Koliko u svemu tome, ostajući i dalje na svom mjestu u organskoj strukturi jugoslavenske privrede, može računati na orijentaciju koja bi joj omogućila brži razvoj.

U stvari ovaj problem dodiruje staro i poznato pitanje odnosa dijela i cjeline, uz sve one specifičnosti koje za ovaj odnos proističu iz nalet modernog društvenog i političkog sistema.

Drugo pitanje iz ovog kruga odnosi se na ocjenu istorijskog trenutka svjetskog razvoja u kome se postavlja dalji razvoj Bosne i Hercegovine. Koje su danas u ovom kontekstu osnovne karakteristike vodećih privreda svijeta? Kakve su pouke moguće iz tih karakteristika izvući za budućni razvoj Bosne i Hercegovine? Posebno, koji su to odlučujući momenti u svjetskom razvoju koje treba znati na temu prilika postavljanja dugoročne ekonomske koncepcije ove Republike? Sve se mora uzeti u obzir jer je neophodno da Bosna i Hercegovina dio svog razvoja nasloni na učešće u međunarodnoj podjeli rada.

Osnovna dilema u vezi sa primjenom modernog a skupog i teško pristupačnog tehničko-tehnološkog razvoja, također, mora biti prisutna u predhodnim načelnim razmatranjima. Kakav tehničko — tehnološki razvoj u zemlji koja kasno stupa na scenu svjetske privrede? Svakako

da se postavi neka logika, koji određeni međunarodni faktori u najvećoj mogućoj mjeri treba iskoristiti da bi se ubrzo ostvarila uspjeh.

U ovom obliku i vrsti i pitanje prave logičke proizvodnih faktora koji su u Bosni i Hercegovini u budućnosti i onih koji su u oslobađaju. Radi se o tome da se radna snaga u razvoju što obilnije koristi, a da bi se ugrani drugi oblasti koji zadovoljavaju puni uspjeh.

III

Sektorska problematika razvoja je prva komponenta koju treba istraživati u okviru dugoročnog razvoja Bosne i Hercegovine. To se radi, u stvari, o pristupu na strukturu ukupne privrede. Kod toga se ukupna privreda delimično po svojoj osnovnoj sekciji, bez obzira na prostorne reperkusije lokacije tih sektora i grana. Ovaj pristup je bio prethodni aspekt analize i istraživanja u dosadašnjem razvoju Bosne i Hercegovine.

Prvi problem koji u okviru ovoga treba raspraviti odnosi se na prostornostrukturnu privrede Bosne i Hercegovine. Izjednačena struktura privrede ove Republike nalaže mnogi razlozi, među kojima na prvo mjesto treba izdvojiti potrebu za intenzivnijim i prostorno širim razvojem. Prema dvačaka industrija utiče na veći stepen zaposlenosti i veći dohodak, pa zbog toga privredna struktura treba u tom pravcu podsticati. Pri tome se mora imati pred očima jedan poseban obzir. Naime, Bosna i Hercegovina ima u dobroj mjeri već izgrađene baze kapacitete i njih se ona ne može jednostavno odrediti. Ona je u tome ograničena, s jedne strane, vezama sa svojom sirovinskom osnovom, a s druge, vezama i položajem u strukturi privrede Jugoslavije. Ova dva momenta predstavljaju kontrapunkti pozicija u orijentaciji na izjednačenu strukturu privrede. Mora se dakle, tražiti neka prava mjera ovog težnj, mjera koja bi za gledišta razvoja predviđene industrije u Bosni i Hercegovini bila optimalna, a maksimalna sa gledišta razvoja privredne strukture.

Istraživanje sektorske strukture odnosi se na tri osnovna sektora — primarni, sekundarni i tercijski. U okviru svakog sektora, istraživanje bi obuhvaćalo i granaki aspekt. Težište na (sveobuhvatnijoj) i istovremeno ostvarenju granakoj strukturi bio bi osnovni medij u ovom razlozivanju.

Sektorski aspekt obuhvata i problem izbora nosioca razvoja. Treba raspraviti koji je sektor u određenom vremenu nosilac i generator razvoja u Bosni i Hercegovini. U okviru sektora, a prije svega industrije, to isto treba učiniti i sa granom. Time će se definisati uloga vodećeg sektora i grane u određenom periodu. Hoće (ima vrlo veliki značaj) u pogledu privredne mobilizacije sredstava i napora u budućem razvoju.

IV

Regionalni razvoj je druga komponenta kompleksnog problema i ovdje postoje izvjesna, prethodna, načelna pitanja. Najvažnije među njima je ono koje se odnosi na prostornu polarizaciju i disperziju prostora Bosne i Hercegovine. Ova dva procesa su međusobno protivrivna, ali po svemu izgleda oni moraju koegzistirati u slučaju ove Republike. Polarizacija je nužan i pozitivan proces do jednog nivoa. Do tog nivoa ona vuče razvoj i stvara najveće efekte. Poslije toga, polarizacija je po svim društveno-ekonomskom mjerilima nepovoljna. Svakako postoji neki momenat koji je najpovoljniji da se polarizacija umiri i skrene u smjeru treninog pravca. Ovu prolaznu tačku teško je utvrditi kao trenutak od koga treba promijeniti pravac. Taj momenat treba već ranije nadoknaditi, za njega se pripremiti i preduzeti sve što je potrebno da se još u njegovjstvu podvede pod kontrolu i regulisanje.

U vezi sa ovim pojavljuje se i druga načelno pitanje u sklopu prostornog razvoja. Radi se o regionalnoj strukturi i njenim osobnostima. Dosađnji proces prostorne polarizacije ostavio je određeni pečat na regionalni razvoj Bosne i Hercegovine. Stvoreni su određeni tipovi sa svojim regionalnim centrima. U svim slučajevima, pak, ovi regionalni centri nisu dovoljno razvijeni i ne ostvaruju potpunu integraciju svog prostora. Kao osnovno ovdje se postavlja pitanje kako izmiriti globalni i regionalni razvoj? U kojoj mjeri nastaviti polarizaciju u okviru regiona, a koliko mjesta ustupiti disperziji? Da li provoditi princip izjednačavanja?

Regionalni razvoj Bosne i Hercegovine ističe u prvi plan rješenje problema urbanizacije. Kakav intenzitet urbanizacije i kakvu politiku u vezi s tim provoditi? Takođe važno pitanje u ovom sklopu jeste i stvaranje racionalnijeg sistema gradova i gradskih naselja. Svaki sistem nije podjednako efikasan u pogledu zaposlenosti i dohotka. Različita veličina gradova i njihov međusobni odnos različito utječu na intenzitet i smjer društveno-ekonomskog razvoja. Treba težiti takvom sistemu gradova i gradskih naselja koji će biti najoptimalniji, tj. koji će davati maksimalne rezultate uz minimalne troškove svoje izgradnje. Treća, ali ne manje važno pitanje iz ovog kruga, odnosi se na prirodne centre i njihovu ulogu u regionalnom razvoju. Nosioci ekspanzije i društveno-ekonomskog prodiranja su centri. Za svaki od njih treba istražiti uslove, faktore i mogućnosti valorizacije u sklopu opšteg razvoja.

Mislim da bi se već sada moglo govoriti o nekim momentima koji opredjeljuju orijentaciju u regionalnom razvoju Republike. Bosna i Hercegovina ima nepovoljnu konfiguraciju terena, koja se izražava velikim udjelom planinskog dijela i malim udjelom ravninarskog. Zbog toga ona razpolaze sa relativno ograničenim fizičkim pogodnim prostorom za svoj privredni razvoj. Na tom pogodnom prostoru, koji se nalazi u kompaktnom

... (text is partially obscured and difficult to read due to image quality)

U današnjem razvoju privrede Bosne i Hercegovine oglašava se koncentracija na posebnim prostornim kompleksima i to posebno u nekoliko centara. Ovi centri su glavni poduzet razvoja i preko njih se pristiže do svih ostalih privrednih života Republike. Među njima postoji jedan broj sa specifičnim razvojnim funkcijama. U Bosni i Hercegovini takvih centara ima svaka pet (Sarajevo, Banjaluka, Tuzla, Zenica i Mostar).

Zahvaljujući svojoj veličini, geografskom položaju i činjenici da predstavljaju osnovne stožere privrednog života u prostornim kompleksima, oni su u prijednoj mjeri polarizovali prostor Bosne i Hercegovine, tako da se može govoriti o njeno četiri makroregije: Banatska krajina sa Banjalukom, sjeveroistočna Bosna sa Tuzlom, centralna Bosna sa Sarajevom i Zenicom (sarajevsko-zenička makroregija) i Hercegovina sa Mostarom.

U svakoj ovoj makroregiji postoji izvjestan broj centara različitog ranga. Jedan broj centara ima specifičnu ulogu i poseban značaj u okviru makroregije, bilo zbog toga što su svojim funkcijama već okupila oko sebe nekoliko manjih centara i na taj način formira izvjestan uži integracioni prostor, bilo zbog toga što ima povoljan geografski i saobraćajni položaj i, mada još nije u dovoljnoj mjeri razvio svoje funkcije, predstavlja potencijalni faktor integracije prostora. To su osnovni centri, a prostor koji oni integrišu predstavljaju regije. Makroregija Banatska krajina ima pet regija (banalučka, prijedorska, tuzlanska, jajačka, i drvarska), sjeveroistočna Bosna četiri (tuzlanska, bihanska, dobojska, i zvanjska), sarajevsko-zenička makroregija tri (sarajevska, zenička, i gorakanska) i Hercegovina četiri (mostarska, rompoka, trebinjska i bivanjska).

Treba očekivati da će ovsakva teritorijalna diferencijacija vremenom postati još izrazitija i reljefnija. Na to najveće utiče razvoj odušudnih centara i povezivanje nekih od njih u sistem polucentrala. U banalčkoj makroregiji već se mogu uočiti dva potencijalna sistema polucentralnog razvoja. Jedan ide pravcem Banjaluka — Prijedor — Bosanski Novi i on povezuje dvije regije (banalučka i prijedorska) u jedan veći

1. Ovo i ostale podneke prostornih kompleksa proučava se u studiji: REGIONALIZACIJA I CENTRI DRUŠTVENOG EKONOMSKOG RAZVOJA U BOSNI I HERCEGOVINI, EKO-
nomski institut Ekonomskog fakulteta i Republički zavod za statistiku i ekonomski
istraživanja, Sarajevo, 1969. godine.

Posebna tema u ovom konceptu su nerazvijena područja unutar Bosne i Hercegovine. Njihova stvar stoji u direktnoj vezi sa globalnim i regionalnim razvojem. Problem nerazvijenih područja funkcionalna je ukorijenovan u regionalni razvoj kao fenomen današnje diferencijacije i kao pojavnost budućeg obrta u procesu polarizacije. Ovakvo situiran razvoj nerazvijenih područja stoji u vezi sa politikom disperzije društveno-ekonomskih aktivnosti i politikom urbanizacije u čijem okviru posebno mjesto zauzima sistem hijerarhijskih odnosa između gradova i gradskih naselja u regionu.

Ako se problem nerazvijenih područja tretira na navedeni način, onda je uglavnom određen i metodološki put njihovog razvoja. Taj put vodi kroz koncipiranje dugoročnog razvoja urbanizacije u regionu u utvrđivanju hijerarhijskog sistema gradova i gradskih naselja u takvoj funkcionalnoj strukturi koja obezbjeđuje efikasne razvojne pravce i po širini po dubini. U takvoj strukturi nerazvijena područja nalaze svoj put razvoja i rješavaju svoju sudbinu u onoj mjeri koliko nadu mjesto i ulogu u takvom sistemu. Drukčiji pristup nerazvijenih područja predstavlja parcijalan zahvat čiji je uspjeh nužno ograničen.

Institucionalni faktori su danas dosta snažan element razvoja nerazvijenih područja u Bosni i Hercegovini. Parcijalno i nezavisno favorizovanje ovog razvoja može da dovede u budućnosti do mnogih deformacija. Institucionalna podrška razvoja nerazvijenih područja, ako nije usklađena sa cjelishodnim i funkcionalnim globalnim i regionalnim razvojem, u svojoj izolovanosti primorana je da postupa od slučaja do slučaja. To što se u pogledu razvoja nerazvijenih područja imaju razni cjeloviti planovi, u ovom pogledu ne mijenja puno na samoj stvari. Takvi programi i akcije i dalje ostaju parcijalni jer ne uzimaju u obzir ukupnost razvojnih problema. U takvoj konstelaciji svaki individualni slučaj ima drukčiju specifičnu težinu nego kada se posmatra u globalnoj i regionalnoj strategiji. Za ono što se danas forsira nikad se ne zna sigurno koliko je to najbolji izbor sa stanovišta dugoročnog opšt društvenog razvoja. Takav put je put opasnosti da se prije vremena uspori ekonomski opravdan proces polarizacije, ukoliko je on još nužan, ili da se, pak, opravdana disperzija usmjeri pogrešnim pravcem.

Tretiranje nerazvijenih područja u funkciji globalnog i regionalnog razvoja prihvatljiva je još iz jednog važnog razloga. Rješavanje ovog problema biće daleko uspješnije ako on postane dio opšt društvenih potreba. A to će postati onda ako se nerazvijena područja tretiraju kao funkcija ukupnog i regionalnog razvoja i u tom sklopu se nađe izlaz za njih. Ona tada ne samo što dobijaju daleko širu društvenu podršku nego načini i putevi njihovog razvoja su jasniji i precizniji. Parcijalna i nesigurnija rješavanja sudbine nerazvijenih područja ustupaju mjesto dugoročnijem rješavanju.

ovoj Republici, u okviru čega treba težiti i rješavanje problema razvoja nerazvijenih područja. Koji pravci disperzije privrede Bosne i Hercegovine imaju najviše opravdanja? Bez sumnje, ovaj izbor predstavlja vrlo složen postupak, koji zahtijeva pažljiva odgovarajuća istraživanja. Bez tih istraživanja ne bismo smjeli očekivati da ćemo pogoditi pravi put kojim treba ići. No, već odmah se može ukazati na neke momente koji su postali dovoljno uočljivi da se nameću kao glavne balne tačke u rješavanju ove problematike. U prvom redu, to se odnosi na postojanje začelka poluosovina razvoja i na razvoj nerazvijenih područja. I jedan i drugi momenat predstavljaju, u stvari, procese disperzije privrede iz većih centara Bosne i Hercegovine. Ti su procesi već otpočeli i njih treba u budućem razvoju samo podržavati na bazi jednog racionalnog programa. Formiranjem osovina i poluosovina razvoja postiže se vrlo efikasna disperzija privrede i teritorijalna ekspanzija razvoja. Sa ekonomske tačke gledišta, najefikasnije je da se u taj proces uklopi i razvoj nerazvijenih područja.

VI

Danas se o međusobnoj zavisnosti komponenti o kojima je bilo riječi daleko više zna nego ranije. To je faktor koji mnogo olakšava kompleksan pristup razvoju. Bosna i Hercegovina ima posebne razloge da na ovaj način pride problematiki svog daljeg napredovanja. Kao nerazvijeno područje, sa vrlo oskudnim investicionim sredstvima, ona je zainteresovana za punu efikasnost svojih napora. Takva efikasnost ne smije biti ničim ugrožena. Međutim, ona bi neosporno bila ugrožena ukoliko se osnovni aspekti razvoja Bosne i Hercegovine parcijalno tretiraju. Opasnost koja bi otuda protjekla nastala bi prvenstveno zbog toga što bi se jednom aspektu redovno davala dimenzija koja mu ne odgovara ako se stvar posmatra funkcionalno i u cjelini. Forsiranjem jednog, a zanemarivanjem drugog elementa u sklopu kompleksnog razvoja nužno zalazimo na pogrešan put tog razvoja. U tom slučaju mnogi faktori ostaju neiskorišćeni ili nepotpuno iskorišćeni, a progres i društveno-ekonomski preobražaj nedovoljno efikasni.